

УДК 340.114:343.222

МАКСИМЮК О.Д.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВЕ ЖИТТЯ
НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Залишаючи відкритим питання поняття механізму правового регулювання, у статті порушується та вирішується проблема включення в це поняття принципів права, тобто введення в поняття правового регулювання правової оцінки, яка є необхідною для змістовної характеристики принципу юридичної відповідальності взагалі та принципу невідворотності юридичної відповідальності зокрема.

Ключові слова: *правове регулювання, принципи права, правова оцінка, невідворотність юридичної відповідальності.*

Оставляя открытым вопрос понятия механизма правового регулирования, в статье ставится и решается проблема включения в это понятие принципов права, то есть введения в понятие правового регулирования правовой оценки, необходимой для содержательной характеристики принципа юридической ответственности вообще и принципа неотвратимости юридической ответственности в частности.

Ключевые слова: *правовое регулирование, принципы права, правовая оценка, неотвратимость юридической ответственности.*

Leaving the open question of the concept of the mechanism of legal regulation, the article puts and solves the problem of including into this concept the principles of law, and thus the problem of including into the concept the legal regulation of legal assessment, which is necessary for a meaningful characterization of the principle of legal responsibility in general and the principle of inevitability of legal responsibility in particular.

Key words: *legal regulation, principles of law, legal assessment, inevitability of legal responsibility.*

Вступ. Ідея права, будучи сама антиномічною [1, с. 86–91], спонукає антиномічність правової реальності, яка розв'язується на шляху гносеології у формі кореляційних (необхідних, загальнозначущих, взаємодоповнюючих, комплементарних) зв'язків ідеї права, нормативного світу (світу, механізму правового регулювання) та правового життя в сенсі «живого», тобто узвичаєного, самоусталеного права Є. Ерліха. Зазначене пояснює подальше звернення до детального позитивно-правового аналізу невідворотності юридичної відповідальності, зважаючи на те, що правовий позитивізм (загальнотеоретичний та соціологічний) є також різновидом філософії права.

Зазначена вище аксіологічна (аксіотеоретична) антиномія двояко проявляється в площині правового регулювання та його механізмі. З одного боку, більша частина теоретиків права не включають у структуру правового регулювання поняття правової оцінки (С. Алексєєв [2], В. Лазарєв [3, с. 325–328], Р. Русінов (у співавт. з А. Семітко) [4, с. 269–272], О. Скакун [5, с. 541], Т. Тарахонич [6, с. 307–308]), з іншого ж боку, ті чи інші теоретики права також здебільшого не включають у поняття механізму правового регулювання принципи права як його складник, тісно пов'язаний з оцінкою (С. Алексєєв [2], С. Комаров [7, с. 384], Р. Хачатуров). Наприклад, за твердженням Р. Хачатурова, якщо принципи пронизують увесь механізм правового регулювання, то навряд чи можна назвати їх самостійними елементами механізму [8, с. 567, 571–572]. У деяких випадках принципи можуть у прихованій формі включатися в механізм правового регулювання, якщо його елементом визнаються акти тлумачення (з'ясування) змісту правових норм (П. Рабінювич) [9, с. 156], оскільки в межах загального процесу тлумачення субсидіарно застосовується телеологічне тлумачення, суттю якого якраз і є правова оцінка на основі принципів права.

© МАКСИМЮК О.Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри людських прав (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Постановка завдання. Взв'язавши до уваги відкритість поняття механізму правового регулювання (В. Ткаченко (у співавт. з Є. Ручкіним) [10, с. 220], можна поставити та вирішити питання про включення в це поняття принципів права, тобто про входження в поняття правового регулювання правової оцінки, яка є необхідною для змістовної характеристики принципу юридичної відповідальності взагалі та принципу невідворотності юридичної відповідальності зокрема.

Оскільки в структуру правового регулювання традиційно включаються загалом правотворчість та правореалізація як вираз «державної забезпеченості» такого регулювання [10, с. 208], то правова оцінка буде третім елементом зазначеної структури, завдяки якому інші дві складові частини отримують надійний орієнтир під час творення та відтворення правової культури, яку неможливо уявити без принципу справедливості, розумності, добросовісності й інших принципів права.

Результати дослідження. Принципи права в теорії права досліджувалися такими авторами, як: С. Алексєєв [2, с. 98], А. Колодій [11, с. 39], В. Леушин (у співавт. з В. Переваловим) [4, с. 237] та ін. Так, А. Колодій зазначає, що принципи права як принципи правового регулювання – це зумовлені найбільш важливими закономірностями суспільного розвитку й механізму правового регулювання нормативно-регулятивні основи, що мають найвищу імперативність і загальнозначущість, визначають процеси правоутворення, правореалізації і правоохорони [11, с. 39]. Крім того, він зазначає, «що принципи права дістають вияв у нормах права, а норми права, згруповані за ознакою загальності (та спрямованості – *О. М.*) змісту, виражають певну ідею, тобто дають життя принципам права» [11, с. 20]. Для аналізу невідворотності юридичної відповідальності за основу можна взяти таке точніше їх визначення: у науковій і навчальній літературі принципи характеризують як найбільш загальні вимоги, що висувуються до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідеєю справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [10, с. 197], доповнивши його положенням, що принципи права також є завданням, яке в ідеальній формі ставиться перед юристом і яке він має розв'язувати здебільшого субсидіарно щодо позитивного правозастосування, а також тезою, що на їх основі може бути здійснена правова оцінка норм, фактів та рішень судів і правоохоронних органів.

Детальніше продемонструвати значення принципів права в правовому регулюванні, а отже, значення правової оцінки, можна двома способами: або відштовхуючись від поняття сфер і меж правового регулювання (чи аналогічного поняття стадій правового регулювання), або розглядаючи елементи механізму правового регулювання та їх призначення.

У першому випадку можна взяти за основу класифікацію, запропоновану П. Рабіновичем, згідно з якою в правовому регулюванні виділяється чотири сфери: сфери можливого (потенційного) та необхідного правового регулювання, а також сфери законодавчого (легального) та правореалізуючого, зокрема правозастосовчого, регулювання [9, с. 154–155], – із застереженням, що не лише сфера правотворчого регулювання визначається основними принципами відповідної правової системи, але й сфера необхідного правового регулювання, тобто «ділянка соціального простору, де потрібен вплив права як прояв дії соціальних закономірностей, потреб суспільства і держави» [9, с. 154], поруч із такими наведеними автором межами, як загальносоціальні потреби й інтереси, визначається цими ж принципами. З таким доповненням сфера необхідного правового регулювання може бути визначена як сфера оціночного правового регулювання на основі як основних принципів права, так і згаданих вище інших засад, а правове регулювання загалом включатиме з необхідністю і принципи права, якими безпосередньо потрібно керуватися під час оцінювання тих чи інших правових явищ.

Що стосується стадій правового регулювання, то вони «передбачають насамперед правову регламентацію суспільних відносин, виникнення суб'єктивних прав та обов'язків та їх реалізацію» [6, с. 299], не включають правову оцінку тому, що вважається, що механізм правового регулювання вступає в дію з моменту видання норми права (П. Недбайло) [12, с. 96], а правове регулювання загалом здійснюється з моменту видання нормативно-правового акта (Л. Явич) [6, с. 310]. У такому разі існування вічних цінностей, виражених у формі загальних принципів права, виноситься за дужки правового регулювання, і тим самим правова оцінка не отримує надійного місця в структурі правового регулювання. Однак початок правового регулювання потрібно шукати не в нормах права, а в згаданих вище принципах, передусім у принципі справедливості, який перебуває не поза межами правового регулювання, а є його іманентною складовою частиною, разом з іншими принципами права. Інакше правотворчість та правореалізація будуть суто позитивними, а принципи права для юриста, часто обмеженого вимогами судового процесу, насамперед часовими, не матимуть не лише законного їх субсидіарного значення, але й будь-якого значення взагалі, оскільки правова природа суб'єкта реалізації права залишатиметься невідомим предметом.

Простіше можна пояснити значення принципів права (правова оцінка) у правовому регулюванні, опираючись на погляди тих авторів, які включають принципи права в механізм правового регулювання (В. Ткаченко у співавт. з Є. Ручкіним [10, с. 220], А. Васильєв, О. Скакун та ін.). Так, А. Васильєв включає у механізм правового регулювання такі складники: правові принципи; правотворчість; правові норми; юридичні факти; правові відносини; суб'єктивні права; юридичні обов'язки; акти реалізації права; правопорядок [13, с. 214]. О. Скакун зазначає, що механізм правового регулювання утворюють елементи, які є обов'язковими на окремих його стадіях:

1) принципи права, норми права, нетипові правові приписи (спеціальні норми права), які об'єктивізуються в нормативно-правових актах;

2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права й обов'язки в їхній індивідуалізації (конкретизації);

3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків;

4) акти застосування норм права [5, с. 541].

Загальноправові принципи права, із застереженням, включає в механізм правового регулювання А. Колодій, який бере водночас до уваги, «що механізм правового регулювання – це право в юридично значущих діях, вчинках, актах. Це – безпосередні дії зі створення, реалізації та охорони права. І саме ці юридично значущі дії мають самостійну сутність, самостійні принципи» [11, с. 38].

Вищезазначеній позиції, яка виражає позитивне ставлення до включення принципів права в структуру правового регулювання та його механізму, протистоять погляди групи авторів, які не включають ці принципи в механізм правового регулювання. До них належать Р. Каложний, М. Кропачев, С. Легуша, А. Малько, Н. Пархоменко, С. Тимченко, Р. Хачатуров. А. Малько вважає, що складниками процесу правового регулювання є: 1) норма права; 2) юридичний факт або фактичний склад із таким вирішальним фактом, як організаційно-виконавчий правозастосовний акт; 3) правовідношення; 4) акти реалізації прав та обов'язків; 5) охоронний правозастосовний акт (факультативний елемент) [14, с. 627], а місця для принципів права в ньому немає.

Не відносить принципи до механізму правового регулювання Л. Шестопалова. Зокрема, вона виділяє такі елементи механізму правового регулювання, як: норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, акти застосування права, законність, правосвідомість та правову культуру [15, с. 150]. Проте така позиція є суперечливою, оскільки одночасно цим автором наголошується, що останні три елементи є як складниками механізму правового регулювання, так і чинниками (явищами), які впливають на правове регулювання [15, с. 150].

Останній підхід полягає в тому, що правове регулювання розуміється як таке, що обмежується рамками позитивного права і, можливо, принципами права, абстрагованими від норм згаданого права, проте в його межах не порушується і не вирішується питання про існування принципів природного права, які необов'язково є узагальненням норм, які утворюють той чи інший нормативно-позитивний правопорядок, а можуть утворювати самостійний етико-правовий порядок, завданням якого є моральне обґрунтування, тобто легітимізація, позитивного нормативного правопорядку, яке може бути додатковим до законотворчого визнання необхідності того чи іншого правового регулювання, визначеного насамперед соціально-економічними чинниками, на відміну від ідеальних, вічних та невід'ємних змістовних чинників, якими є принципи справедливості, свободи, добросовісності тощо.

У межах другого підходу ігнорується існування також тих принципів, які виражають формальні закономірності, які необов'язково виражені в тому чи іншому тексті правової норми чи навіть у тексті формулювання принципу. Саме таким є принцип невідворотності юридичної відповідальності, що потребує для його аналізу включення в поняття правового регулювання та його механізму принципів взагалі та принципів останнього роду зокрема.

Правова оцінка, про яку йшлося вище і яку можна назвати нормативною, співіснує поруч із двома іншими видами правової оцінки: фактичною та диспозитивною, якщо взяти за основу поділу предмети оцінки – норму, факт чи рішення суду та правоохоронного органу. Нормативна ж оцінка розпадається на дві складові частини, які відповідають двом основним функціональним призначенням права: регулятивному й охоронному. Зважаючи на тісний зв'язок охоронної функції права з юридичною відповідальністю (яка є її суттю), у процесі забезпечення прав та свобод людини і громадянина правова оцінка на підставі співвимірних принципів є головним способом досягнення тих цілей, які відповідають ролі права як соціального регулятора, серед іншого, і конфліктних життєвих ситуацій.

Реалізація принципу юридичної відповідальності залежить від визнання багатьох принципів, які відображають закономірності юридичної відповідальності, зумовлені сучасним рівнем правової культури і розвитку нашого суспільства. Принцип невідворотності юридичної відповідальності як один із них виражає причинно-наслідковий необхідний зв'язок умов та форми і міри юридичної

відповідальності за правопорушення, що може бути спочатку належно визначений законодавцем, який керується принципом юридичної певності, а пізніше – застосований та реконструйований правозастосовувачем і правотлумачем, водночас можна опиратися на загальне положення, що «категорії причинності в структурній побудові знання належить функція напередвизначення конструювання форм і законів думки за принципом відношення логічної підстави та логічного наслідку. Вона є однією із гносеологічних основ наукових методів пояснення та передбачення» [16, с. 6].

Висновки. Отже, беручи до уваги, що юридична відповідальність є як нормою, так і загальним принципом права, вона, безсумнівно, є складником правового регулювання, яке включає в себе нормативну правову оцінку, та його механізму, який включає також принципи права. Те саме можна сказати про принцип невідворотності юридичної відповідальності, який має далі досліджуватися з погляду його законодавчої повноти та логіко-правової структури процесу його правозастосування, яке перетинається із правовою оцінкою у формі телеологічного тлумачення, підставою для якої є правове регулювання в телеологічному сенсі, яке можна розуміти не лише як *«цілеспрямований текстувальний (інформаційно-ціннісний) правовий вплив на суб'єктів правової комунікації, який викликає їхню поведінку у відповідь, адекватну тексту, що впливає»* [17, с. 611], але і як цілеспрямовану концептуальну дію на згаданих суб'єктів, незалежну від наявності чи відсутності нормативних текстів.

Невідворотність юридичної відповідальності як норма права, яка виражає принцип юридичної відповідальності, є предметом діяльності законодавця, тобто включається в процес правового регулювання в частині, яка стосується правотворчості, а саме правове регулювання визначається як «дія права на суспільні відносини з допомогою певних юридичних засобів, через систему яких і забезпечується розвиток цих відносин у межах і напрямках, визначених нормами (та принципами – *О. М.*) права» [15, с. 146]. У свою чергу, «правотворчість – це правова форма діяльності держави й уповноважених організацій з ухвалення, зміни, призупинення дії та скасування юридичних норм. Як елемент правового регулювання, правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх урегулювання. Це найважливіший засіб управління суспільством із погляду формування стратегії його розвитку, а також показник його цивілізованості та демократизму.

Список використаних джерел:

1. Радбрух Г. Философия права. Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 2004. 240 с.
2. Алексеев С. Общая теория права: в 2 т. Т. 2. М.: Юрид. лит., 1982. 360 с.
3. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. Лазарева. М.: Юрист, 1994. 360 с.
4. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов и факульт. / под ред. В. Корельского, В. Перевалова. М.: Норма – Инфра-М, 1998. 570 с.
5. Скакун О. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. 704 с.
6. Теория держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. 2 вид., перероб. і допов. К.: Юрінком-Інтер, 2008. 688 с.
7. Комаров С. Общая теория государства и права: учебн. 3 изд. перераб. и допол. М.: Юрайт, 1997. 416 с.
8. Хачатуров Р., Липинский Д. Общая теория юридической ответственности. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2007. 950 с.
9. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5 вид., зі змін. К.: Атіка. 2001. 176 с.
10. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. Цвік, О. Петришин, Л. Авраменко та ін.; за ред. О. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
11. Колодій А. Принципи права України. К.: Юрінком-Інтер, 1998. 208 с.
12. Недбайло П. Применение советских правовых норм. М.: Юриздат, 1960. 150 с.
13. Васильев А. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий права. М.: Юрид. лит., 1976. 264 с.
14. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. Матузова, А. Малько. М.: Юристъ, 1997. 672 с.
15. Теорія держави і права: навч. посібн. / упоряд. Л. Шестопалова. К.: Прецедент, 2004. 224 с.
16. Маслиева О. Становление категории причинности (на материале истории языка) / под ред. М. Макарова. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1980. 105 с.
17. Поляков А. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход: курс лекций. 2 изд., доп. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. 845 с.